

Byvandring

Snublesteiner i Oslo

Jødisk Museum i Oslo 2018

Kontakt:

Calmeyers gate 15 B, 0183 Oslo

post@jodiskmuseumoslo.no

+ 47 22 20 84 00

Til lærer

Da Norge ble okkupert i 1940 levde det rundt 2100 jøder i Norge. En stor del av den jødiske befolkningen bodde og arbeidet i Oslo, særlig levde mange på Grünerløkka og i det som kalles Hausmannskvartalet. I løpet av krigsårene ble 773 jødiske kvinner, barn og menn arrestert og deportert fra Norge. Ved arrestasjonene og deportasjonene skulle alle eiendeler som tilhørte jøder overdras andre – i leiligheter eid av jøder flyttet nye mennesker inn, forretningslokaler (butikker og firmaer) ble gjerne overtatt av konkurrenter, gjenstander som fantes i jøders boliger ble solgt på auksjon. Alle spor etter jødene i Norge skulle utslettes.

I 1993 satte den tyske kunstneren Gunter Demnig i gang prosjektet «Stolpersteine» (snublesteiner) i Tyskland. Steinene er ment som minnesmerker, men er også å betrakte som kunst i det offentlige rom. Prinsippet er at en stein (10 x 10 cm) med minneplate i messing støpes ned i fortauet på steder der jøder eller andre ofre for nazismen bodde fram til de ble deportert og drept.

Snublesteinene gir opphav til undring. Den forbigående som oppdager steinene blir bevisst på at Holocaust også fant sted akkurat der de befinner seg. På den måten har steinene også en klar pedagogisk virkning; de vekker dem som tilfeldigvis kikker ned når de går forbi.

Jødisk Museum i Oslo har brakt prosjektet til Norge og har sammen med Jødisk Museum Trondheim regi- og koordineringsansvaret for nedleggelsen av snublesteiner for jøder deportert fra Norge og drept i nazistenes utryddelsesleirer. Siden 2010 er det blitt lagt ned 479 snublesteiner i Norge. Fra Tromsø i nord, til Larvik og Halden i sør.

Vedlagt følger to mulige ruter for byvandringen: Én lang rute som tar for seg snublesteiner og ulike minnesmerker i Oslo. Ruten tar ca. 1,5 time å gå. Den andre ruten er kortere omhandler et utvalg snublesteiner. Ruten tar ca. 30 minutter å gå uten stopp. Til hvert stopp på ruten finnes det informasjon om personen(e) som har bodd eller arbeidet på adressen. I tillegg finnes det ekstra ressurser (avisartikler, korte intervjuer og filmer) som kan brukes for eksempel før eller etter byvandringen.

Vedlagt følger også forslag til forberedelse og oppgave til elevene på vandringen. Vi ønsker å dokumentere og vise hva barn og unge legger vekt på i møte med snublesteinene – hvordan de fyller rommet. La elevene bruke mobilkameraet sitt under vandringen, la dem tenke kreativt, skape nye minner ved de sporene som enten er der eller ikke er synlige.

Forslag til undervisningsopplegg knyttet til byvandringen:

Målgruppe: Byvandringen passer for elever fra fjerde klasse og oppover, avhengig av lærers tilpasning.

Forberedelse til byvandringen:

Heftet «Hva hendte i Norge?» gir en kort innføring i Holocaust i Norge. Heftet kan brukes som en forberedelse til byvandringen, og passer særlig for elever i ungdomsskole og på videregående skole.

Heftet kan lastes ned via Jødisk Museum i Oslo nettsider: <http://www.jodiskmuseumoslo.no/holocaust-og-krigshistorie>

Den 28 minutter lange dokumentarfilmen «Husk oss til livet» er et møte med norske jøder som høsten 1942 ble øyevitner da deres nære familiemedlemmer ble arrestert. For flere av dem er dette første gang de snakker om sine opplevelser og om livet etter Holocaust.

Filmen kan ses på nrk.no: <https://tv.nrk.no/program/koid77000315/husk-oss-til-livet>

Oppgave:

Før byvandringen får elevene i oppgave å sette seg inn i bakgrunnsinformasjonen om personene som har bodd eller arbeidet på de ulike adressene. Alternativt kan elevene få i oppgave å finne informasjon selv. Elevene formidler informasjonen til resten av klassen underveis i byvandringen.

Gjennom byvandringen skal klassen ved hjelp (mobil)kamera ta bilder på de ulike stoppene på ruten. De skal gjennom bildene vise hva de legger vekt på når de møter ulike historier og minnesteiner – hvordan de fyller rommet. Bildene kan brukes på ulike måter. Tilbake på skolen velger hver enkelt/hver gruppe det bildet som de er mest fornøyd med og sammen velger klassen det bildet eller de bildene dere vil sende inn til museet. Bildet eller bildene kan også legges ut på Instagram med #holocaustdagen og #byvandring. Vi vil dele bildene på Instagram-kontoen til Jødisk Museum i Oslo (@jodiskmuseumoslo).

BYVANDRING: Snublesteiner i Oslo

(Ruta tar ca. 30 min. å gå)

○ Jernbanetorget 5, 0154 Oslo
○ Torggata 18, 0181 Oslo
○ Calmeyers gate 15, 0183 Oslo
○ Markveien 67, 0550 Oslo
○ Korsgata 12, 0550 Oslo
○ Trondheimsveien 13, 0560 Oslo
+ Legg til destinasjon

ALTERNATIVER

Send veibeskrivelsen til telefonen

via Hammersborggata 29 min
2,2 km
DETALJER

For det meste flat

Satellitt

Rute:

1. Jernbanetorget 5: Leopold Rottmann
2. Torggata 18: Alexander Karl Claes´ frisørsalong
3. Calmeyers gate 15: Massearrestasjon

4. Markveien 67: Sara Selma Glikman – En hel familie
5. Korsgata 12 – Snublestein men ikke hus: Familien Braude
6. Trondheimsveien 13: Levd liv men ingen snublestein

4. Jernbanetorget 5 – Leopold Rottmann

Hvor: Jernbanetorget 5

Bakgrunnsinformasjon:

Leopold Rottmann ble født den 24. mai 1917 i Oslo som yngste barn av Sara og Max Wulf Rottmann. Han hadde en ett år eldre søster, Ida. Foreldrene skilte seg få år etter at barna ble født, og de vokste opp sammen med moren og mormoren.

Leopold hadde gått på teknisk aftenskole og kunst- og håndverksindustrikskole og arbeidet som blikkenslager. I fritiden drev han med boksing.

Da Norge ble okkupert av Nazi-Tyskland våren 1940, tok Leopold del i felttoget i Rogaland og var med i kampene for Norge utenfor Stavanger. Han ble internert av tyskerne, men ble senere sluppet fri.

Den 26. oktober 1942 ble Leopold arrestert på nytt og internert i Berg fangeleir. Måneden etter ble han deportert med fangskipet D/S Donau til Stettin og derfra til utryddelsesleiren Auschwitz. Leopold Rottmann ble drept den 13. januar 1943.

Hans far, mor, søster og mormor ble også alle deportert til Auschwitz og drept.

Foto: Snublesteinen for Leopold Rottmann. (Jødisk Musuem i Oslo/snublestein.no)

Kilde: <http://www.snublestein.no/Leopold-Rottmann/p=341/>

Les mer:

Leopolds søster Ida Gorvitz bodde ikke på samme adresse som Leopold. Hun har en snublestein i Arups gate 2: <http://www.snublestein.no/Ida-Gorvitz-f-Rottmann/p=7/>

Artikkel om Ida Gorvitz (født Rottmann), som var skuespiller og forfatter: <https://www.dagsavisen.no/kultur/skuespilleren-som-ende-i-auschwitz-1.809879>

Leopolds mor har også en snublestein ved Jernbanetorget 5: <http://www.snublestein.no/Sara-Rottmann/p=342/>

Foto: Identifikasjonspapirene til Leopold Rottmann, stemplet med en rød J. (HL-senteret/Store norske leksikon)

5. Torggata 18: Alexander Karl Claes´ frisørsalong

Hvor: Torggata 18, sentrum

Bakgrunnsinformasjon:

Et flertall av jøder i Norge var selvstendig næringsdrivende – det fantes omtrent 400 jødiske firmaer i Norge. En stor andel drev konfeksjonsforretninger (klesbutikker), i tillegg til at mange drev tobakks- og fruktforretninger og forskjellige typer håndverksarbeid. Store bedrifter var det midlertid få av – jødene i Norge var lite velhavende.

På hjørnet av Torggata 18 ligger det i dag en frisørsalong. Da Norge ble okkupert i 1940 lå det også en dame- og herrefrisørsalong i første etasje i dette bygget. Salongen ble drevet av jødiske Alexander Karl Claes (født 1904), som kom til Norge i 1913. Salongen hans ble mest sannsynlig overdratt nazistiske myndigheter etter at Alexander ble arrestert og deportert.

Claes bodde på Kampen (Brinken 23) sammen med kona Anna og barna Ida Iris og Arvid, som var 12 år og 7 år i 1942. Anna døde i 1941. Den 26. november 1942 ble Alexander arrestert på Ullevål sykehus hvor han trolig lå i dekning. Han hadde lenge vært i myndighetenes søkelys på grunn av distribuering av illegale aviser. Claes´ foreldre, to barn og bror (Daniel f. 1905) ble også arrestert og deportert. Alle ble drept.

Kilder: Bjarte Bruland (2017), Holocaust i Norge, Øyvind Reisegg (2016), Oslo under krigen, snublestein.no

Foto: Torggata 18 i dag (bilde fra Google Maps)

6. Calmeyers gate 15 – Massearrestasjon

Hvor: Jødisk Museum i Oslo, Calmeyers gate 15

Bakgrunnsinformasjon:

De første snublesteinene i Norge ble lagt ned i 2010 foran Calmeyers gate 15. I Calmeyers gate 15 er det to bygninger, A og B. Du kan knapt se B-bygget fra gaten, men begge bygninger har en verdi. I 1920 begynte nemlig byggingen av en synagoge her. Synagogen i Calmeyers gate 15 B sto klar til bruk i 1921.

Synagogen i Calmeyers gate hadde i det første tiåret et høyt aktivitetsnivå. Den var åpen hver dag og hadde en egen rabbiner, kontor, lærer samt et skolelokale i synagogen. Menigheten hadde også et eget guttekor. Men menigheten var liten og medlemmene hadde liten eller ingen formue, og i 1939 ble de to menighetene i Oslo slått sammen. Fra 1930 ble aktiviteten redusert. Fra 1939-1942 ble synagogen i Calmeyers gate brukt som hovedsynagoge i vinterhalvåret, fordi den var enklest å varme opp.

Fra 1918 ble leilighetene i bygården brukt til boliger for menighetens tjenestemenn. Fra 1930-tallet kom flere jødiske flyktninger til Norge fra Nazi-Tyskland og tysk-okkuperte land, mange av disse flyktningene flyttet etterhvert inn i Calmeyers gate 15. I 1942 bodde det i alt 28 jøder i Calmeyers gate 15A.

19 av de 28 som bodde i bygningen, derav flere barn, ble deportert og drept i Auschwitz. Alle de 19 har fått hver sin snublestein i fortauet utenfor. Calmeyers gate 15 er den adressen i landet hvor flest jøder ble arrestert på ett og samme sted.

Foto: Calmeyers gate 15 A og B. Wikipedia

Den tidligere synagogen ble stengt høsten 1942, og aldri tatt i bruk igjen som synagoge. I dag holder Jødisk Museum i Oslo til i det gamle synagogebygget. Ring gjerne på til museet og ta en kikk inne i bakgården – da vil dere også se det gamle synagogebygget.

Kilde: jodiskmuseumoslo.no

Les mer:

Kort filmsnutt om Manja Bodd, som bodde i Calmeyers gate 15 og gikk på Møllergata skole. Hun var 11 år da hun ble arrestert og deportert den 26. november 1942: https://www.nrk.no/nyheter/manja_11_-_sendt-i-doden-av-nordmenn-1.13796619

Synagogen som levde i 21 år: <http://www.jodiskmuseumoslo.no/bygningens-historie>

7. Markveien 67: Sara Selma Glikman – En hel familie utslettes

Hvor: Markveien 67, Grünerløkka

Bakgrunnsinformasjon:

Sara Selma Glikman var 20 år da Nazi-Tyskland okkuperte Norge. Hun var født i Oslo som yngst av fem søsken med foreldre fra Litauen og Latvia.

I mars 1942 måtte jøder i Norge fylle ut et skjema med detaljerte spørsmål om adresse, fødselsdato, yrke, familie og mer. Skjemaet skulle leveres til statspolitiet. I skjemaet til Sara kan man lese at hun er «ugift» og bor i Langes gate i Oslo. Ut fra denne informasjonen kan vi forstå at det skjedde store endringer i livet til Sara våren og sommeren 1942. Hun giftet seg med David sommeren 1942, byttet navn og flyttet inn i sitt nye hjem i Markveien 67. Der bodde de sammen med Davids mor Esther. På spørsmål om yrke har hun ført opp «hjemmeværende», noe som ikke var uvanlig for kvinner på denne tiden.

Sara ble arrestert og deportert med D/S Donau den 26. november 1942. Ombord på fangeskipet var også hennes mann, mor, svigermor, bestemor, tante og alle søsknene. Ved ankomsten den 1. desember 1942 ble Sara og alle hennes kvinnelige slektninger sendt rett i gasskammeret og drept. Brødrene døde få uker senere, ektemannen i februar 1943 og faren ved ankomst i mars 1943. Ingen overlevde.

Kilde: snublestein.no

Les mer:

Det er også lagt snublestein for David Jacob Glikman og g Esther Schuchad. De kan søkes opp via snublestein.no

Foto: Sara, ca. 1925. (Jødisk Museum i Oslo/snublestein.no)

8. Tidligere Øvre gate 4 – Snublestein men ikke noe hus: Familien Braude

Hvor: Korsgata 12 (tidligere Øvre gate 4), Grünerløkka

Bakgrunnsinformasjon:

Vinteren 1911 pakket 21 år gamle Benzel en veske med sine viktigste eiendeler og la ut på en reise fra den lille byen Plunge i det nordvestlige Litauen. I 1912 gifter han seg med Sara Braude i Oslo. Sara arbeidet som syerske, Benzel som kjøtthandler og rituell slakter. De neste syv årene fikk de fire barn: Isak, Harry, Charles og Helene. En av sønnene drev med boksing, en annen var skuespiller.

De flyttet inn i Øvre gate 4 på Grünerløkka. I dag finnes ikke Øvre gate 4 på kartet, og huset de bodde i er revet og erstattet med boligblokker i Korsgata 12.

Sara og Benzel, og de to sønnene Isak og Harry ble deportert og drept i Auschwitz. Datteren Helene flyktet til Sverige i september 1940 sammen med sin mann, og overlevde således Holocaust. Sønnen Charles ble i likhet med sin far og sine brødre arrestert den 26. oktober. Fordi Charles var gift «arisk», altså med en kvinne som ikke var jødisk, ble han ikke deportert, men satt som fange i Berg fangeleir til han i mai 1945 ble transportert til Sverige.

Kilder: Marte Michelet (2014), *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*, snublestein.no

Foto: Portretter av familien Braude ca. 1942. Portrettene ble antageligvis tatt i forbindelse med J-stemplingen i januar 1942. Da hadde Helene allerede flyktet. Fra venstre øverst: Sara Bertha Braude, Benzel Braude. Fra v. nederst: Isak Josef Braude, Charles Braude og Harry Braude. (Jødisk Museum i Oslo)

Les mer:

Marte Michelet (2014). *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust.*

Benzel, Harry, Isak Josef og Sara Bertha Braude: snublestein.no

Om Charles Braude: <http://www.hlsenteret.no/undervisning/kartressurs/charles-samuel-braude-/>

9. Trondheimsveien 13: Levd liv men ingen snublestein

Hvor: Trondheimsveien 13, Grünerløkka

Bakgrunnsinformasjon:

Bernhard Leimann var gift med Rebekka Leimann. Sammen hadde de datteren Ruth Wally. Bernhard og familien bodde på Frogner. Der er også en snublestein lagt for ham. Bernhard var imidlertid kjøpmann. Han eide og drev Bernhard butikken Trondhjemsveiens Damekonfeksjon og Manufaktur, som solgte klær, på hjørnet av Trondheimsveien 13.

Våren 1942 skulle alle jøder i Norge fylle ut et skjema med detaljerte personlige data. Hovedhensikten med spørreskjemaet var å kartlegge jødernes økonomiske stilling i Norge, men de måtte også oppgi informasjon som adresse, fødselsdato, familie, hvilket religionssamfunn de tilhørte og hvor de var født. I Bernhards skjema kan man lese at han var født i Norge og at han hadde norsk statsborgerskap.

Den 26. oktober 1942 ble Bernhard arrestert under den store aksjonen mot jødiske menn. En måned senere ble han deportert med D/S Donau sammen med sin far og søster. Disse to ble sendt direkte til gasskammeret ved ankomst i Auschwitz den 1. desember. Bernhard ble tatt ut til tvangsarbeid, men ble drept i løpet av januar 1943.

Historien til Bernhard er også en historie om hvordan Holocaust påvirket og splittet familier. Bernhards kone Rebekka og datter Ruth Wally klarte å flykte til Sverige. Ruth Wally var født i 1937, og var fem år da hun flyktet med moren. Ruth Wally kom tilbake til Norge etter krigen.

Kilde: snublestein.no

Foto: Fra Bernhards butikk i Trondheimsveien 13.
(Jødisk Museum i Oslo)

Foto: Bernhard, Ruth Wally og Rebekka. (Jødisk Museum i Oslo)

